

Zsinatok a Csanádi egyházmegyében a 19–20. században. Szerk.: Zakar Péter.
Bp., MTA BTK Történettudományi Intézet, 2016. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak. Egyháztörténeti források, 4.) 260 old.

A 2010-es évek elején indult zsinat- és nagygyűlés-kutatás a hazai egyháztörténet-írás egyik legnagyobb szabású vállalkozása. Az OTKA NK 83799. sz. programja támogatásával, Balogh Margit témavezetésével szerveződött projekt néhány jól körülírható egyháztörténeti esemény-típus országos, illetve helyi példáit kívánta az elképzelhető legnagyobb alaposítással feltárni és bemutatni. Forrásközpontú megközelítés, szakmai alaposítgatás, illetve szervezett kutatócsoport(ok) jellemezték a vállalkozás során eddig megjelent vagy megjelenés alatt álló dokumentum-kiadásokat, tanulmányköteteket,¹ a sorozat pedig nyilvánvalóan még az elején tart. Talán magától értetődőnek tekinthetjük, hogy az alapkutatásokat publikáló eredmények nem csupán egyházhistoriográfiai jelentőségűek, hanem a magyar történelem egyes korszakainak nagyon is szerteágazó ismereteivel gazdagodhatunk általuk.

A magyar római katolikus egyház egyházmegyéiben tartott zsinatok rendkívül különbözőek voltak a múltban, ami jórészt az egyes egyházkormányzati egységek történelmi hátterével és a mindenkori aktuális politikai viszonyokkal függött össze. A jelen kötetet sajtó alá rendező, jegyzetelő és alapos tanulmánnyal bevezető Zakar Péternek így a Csanádi (1982 után hivatalosan: Szeged-Csanádi) Egyházmegyével kapcsolatosan részben könnyebb, részben azonban nehezebb dolga volt, mint a határmódosításoktól kevésbé sújtott katolikus egyházmegyéket feldolgozó kollégáinak. A 19–20. század folyamán ugyanis mindössze három egyházmegyei zsinatról tudott beszámolni, melyek közül az első kettőt még a 19. század első felében tartották: 1821-ben, illetve – a nemzeti zsinat előkészületeinek részét képező tanácskozások formájában – 1848-ban. A következőre majdnem másfél évszázaddal később, 1995-ben került sor. A három nagyon is különböző típusú, tartalmú és lefolyású egyházi tanácskozás ugyanakkor nagyon is alkalmas arra, hogy rajtuk keresztül nemcsak az egyház belső helyzete, problémái, kihívásai, hanem a római katolikus egyház és az állam viszonya, az aktuális társadalmi változásokra adott egyházi reflexiók is megragadhatóak legyenek az utókor számára.

¹ Ld. pl. az összefoglaló tanulmánykötetet: *Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században*. Szerk.: Balogh Margit – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár. Pécs–Bp., 2014. (Seria historiae dioecesis Quinqueecclesiensis); a vonatkozó egyházmegyei elemzések közül: TAMÁSI ZSOLT: *Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat*. Bp., 2013.; *Az 1863. évi kalocsai tartományi zsinat*. Szerk.: Adriányi Gábor. Sajtó alá rend.: Bárány Zsófia. Bp., 2015.; *Az 1931. és 1942. évi egri egyházmegyei zsinatok*. Szerk.: Tengely Adrienn. Bp., 2016. (Utóbbi két kötet, a most ismertett kiadványhoz hasonlóan a *Magyar történelmi emlékek. Okmánytárak. Egyháztörténeti források* sorozat részeként látott napvilágot. Tengely Adrienn kötetéről Löffler Erzsébet írt ismertetőt az *Egyháztörténeti Szemle* 2016. évi 4. számába.)

Az ajánlást jegyző Kiss-Rigó László szeged-csanádi püspök a kötet általános méltatásán túl annak az olvasónak a figyelmét hívja fel elsősorban a munkára, „akit érdekel egyházmegyénk utolsó kétszáz évének története, és aki a forrásokat többre becsüli az ideológiától átítatott magyarázatoknál”. (7. p.) Tanulságos megfogalmazás, igazságtartalmát a kötetet figyelmesen tanulmányozók utólag megerősíthetik. Zakar Péter ugyanis nemcsak jó érzékkel válogatta a terjedelmes zsinati dokumentációból az utókor figyelmére potenciálisan számot tartó jegyzőkönyveket, leveleket, emlékeztetőket, de szemmel láthatóan törekedett is a történelmi források „beszéltetésére”. Bár *Zsinatok és zsinati előkészületek a csanádi egyházmegyében, 1821–1995* c. bevezető tanulmánya okkal tekinthető tartalmas és önálló egyháztörténeti tanulmánynak (11–71. p.), végig a forrásokat állítja középpontba, azokra reflektál, vagy azok kapcsán fogalmaz meg általánosnak tekinthető megállapításokat. Történeti felvezetésként például érdekes elemzést közöl az egyháztörténet-írásban sokat emlegetett, de kikristályosodottnak nem tekinthető „josefinizmus” fogalmáról (11–15. p.). A historiográfiai áttekintésnek, kiindulópontnak is felfogható összefoglalóban a legfontosabb külföldi és magyar értelmezéseket ismerteti, rámutatva arra, hogy a II. József (1780–1790) által kialakított rendszer, a nevével összeforrt, az állam–egyház viszonyát leíró fogalom jóval túlélte a 18. század utolsó évtizedeit. Bár nem tartozott a bevezető tanulmány vállalásai közé, Zakar megfogalmazásai mindenképp arra indítják a korszak kutatóit, hogy tovább keressék-kutassák a josefinizmus jelenségének mozgatórugóit, próbálják definiálni mibenlétének legfontosabb elemeit, például abban a tekintetben, hogy hol húzhatók meg a josefinista egyházpolitika időbeli határai, leírhatók-e egy konkrét dátummal, vagy beszélhetünk valamiféle továbbéléséről egészen a Habsburg-magyar együttélés végső szakaszáig.

A szerző nem mulasztotta el az „egyházmegyei zsinat” kánonjogi helyének kijelölését, a vonatkozó egyházi értelmezések áttekintését. (15–18. p.) Az általa is elemzett egyházmegyei tanácskozásokra is igaz, hogy alapvetően a püspök által összehívott, elnökölt és „tematizált” fórumokról van szó, melyek legfőbb feladata az egyházmegyét kormányzó főpap számára történő tanácsadás, bizonyos hitelvi kérdések megvitatása, illetve a lelkeskedő papsággal közös stratégia kialakítása. Furcsa terminológiai probléma, hogy valójában az egyházmegyei zsinatok nem is volnának – szűkebb egyházi értelemben – zsinatnak (conciliumnak) nevezhetők, mert nem törvényalkotó, hanem tanácsadói feladatkörrel bírnak, ezért szerencsésebb volna – az egyházi köznyelvben is rögzült – zsinat kifejezés helyett a gyűlés-jelleget kidomborító szinódus (synodus) terminus használata (18. p.).

Az 1821 szeptemberében tartott egyházmegyei zsinat háttérét egyértelműen a josefinizmusra adott egyházi válaszok keresésének szándéka jelentette, az 1822-re összehívott országos zsinatra való felkészülés jegyében. A Temesvárott tartott fórumon az egyházmegyét bő negyedszázadon át kormányzó Kőszeghy László püspök (1800–1828) elnökölt, akit bizonyosan az erkölcsi állapotok romlását, az istentelenség terjedését diagnosztizáló megfontolás vezérelt, összefüggésben az uralkodó által kijelölt tanácskozási pontokkal. A szerző latin eredetiben és magyar fordításban közölte a szinódus határozatait (75–130. p.), elemzésében (19–22. p.) rámutatva, hogy a meglazult (vagy legalábbis akként tekintett) erkölcsi állapotok helyreállítását a tridenti zsinat szellemének újraértelmezésével ki-

vánta elérni. A papságot nemcsak a lelkipásztori feladatok precíz ellátására, de erkölcsi példamutatásra, ennek megfelelő életvitelre figyelmeztették, továbbá egyes teológiai elhajlásokkal kapcsolatosan az egyházi tanítások pontos szem előtt tartására is, különösen a tanulóifjúság iskolai oktatása irányában.

Az 1848-as nemzeti zsinat előkészületeként tartott tanácskozások időszakában sokáig Lonovics József püspök (1834–1848) állt az egyházmegye élén. Lonovics szónoklatai és közszereplései miatt népszerűségnek örvendett, illetve 1840–1841-ben diplomáciai feladatokat is ellátott, amikor a pápánál járt a vegyes házasságok ügyében kialakult konfliktus lezárása érdekében, de Zakar meggyőzően mutat rá, hogy „valójában a korabeli konzervatív papság rendkívüli tehetséggel megáldott tagja volt” (23. p.), akinek kevéssé volt ínyére, hogy „Pest mellett Temesvár vált a liberális és radikális papság egyik fellegrárává”. Az 1848-as egyházi tanácskozások a forradalmi eszmék egyházon belüli térnyerésének egyik leginkább látványos és így az utókor számára is tanulmányozható fórumai lettek. Zakar Péternek számos kutatása és publikációja foglalkozik a témával, érezhető otthonossággal tájékoztatja olvasóit a csanádi egyházmegyében történekről, illeszti bele a térségben zajló folyamatokat a negyvennyolcas egyháztörténet folyamataiba. Ezek a tanácskozások különösen a kötelező cölibátus eltörlésében, valamint a demokratikus egyházreformban látták a katolikus egyház továbbélésének, „idők szavához” való alkalmazkodásának zálogát. Magyarai Alajos és paptársai nyilvános beszédekben, sajtócikkekben, illetve valódi programpontok megfogalmazásában öntötték formába a tekintélyes számú liberális lelkipásztor igényeit, amelyeket Lonovics fokozódó nehézségekkel próbált meg csitítani, s egyfajta „előre menekülés” stratégiáját követte a megyei zsinat összehívását illető – radikális papok által is megfogalmazott – követelés kielégítésével. Az egyházmegyei szintű tanácskozásokkal inkább csak a nemzeti zsinat várható radikális, egyre több egyházkerületben tartott papi gyűlés követeléseinek igyekezett elébe menni.

A szerző részletesen bemutatja és elemzi a püspök pozíciójának gyengülését önmagában demonstráló összejöveteleken elhangzottakat, különösen az 1848. június 15-én tartott temesvári pap-gyűlés által elfogadott *Csanádi pontokat* (35–51. p.), abban Magyarai mellett Hegedűs Pál egyházmegyei hittanár és Pfeiffer József szerepét. Meggyőzően érvel amellett, hogy a *Csanádi pontok* „az 1848-ban kidolgozott zsinati javaslatok közül a legátfogóbb reformkoncepciót képviselik”. (49. p.) Kitér a radikális papi követeléseket megfogalmazó sajtó- és röpirat-irodalomra, a papság közéleti-politikai aktivitására, jól illesztve mindebbe a csanádi egyházmegyéhez kötődő személyeket és eseményeket. A június végén egri érsekké kinevezett Lonovics távozását, illetve az egyházmegye kormányzatát ténylegesen átvenni nem tudó Horváth Mihály püspöki kinevezését követően tartott espereskerületi gyűlések jórészt az egyház radikális megújítását szorgalmazók, valamint az önvédelmi háborút vállaló magyar liberális állam melletti demonstratív fellépések fórumai lettek. A közölt terjedelmes forrásanyag (133–185. p.) a lázas hangulatú, valóban forradalmi idők dokumentációja (javaslatok, levelezések, jegyzőkönyvek, óvások stb.), reprezentatív válogatása azt mutatja, hogy még az előkészületi fázisban is milyen mélységig kavarta fel a polgári átalakulás a katolikus egyház belső életét (Zakar újra-

közölte a pest-budai papság 1848. áprilisi – általa korábban letisztázott és publikált – indítványát is, amely jól mutatja, hogy mennyire a magyar katolikus papság országosan általánosnak tekinthető követeléseiről, azok összehangolódásáról beszélhetünk 1848-ban.). A rendszerint pontokba szedett dokumentumokban nemcsak a cölibátus eltörlésével kapcsolatos érvelés, hanem az alsópapság megélhetésétől a misézési rend ésszerűsítésén át az egyházi tisztségekbe való beiktatásig számos javaslat is megfogalmazódott, alaposan dokumentálva az egyházmegye papságát foglalkoztató kérdéseket, e sajátos 48-as papi „ötletbörzét”. Nem feledkezett meg a csanádi egyházmegye főszereplőinek utóéletéről, az 1849-es megtorlás idején meghurcolt helyi papok sorsának megörökítéséről sem.

A kötet harmadik része nagy ugrással az 1990-es évekbe repíti olvasóját (59–71. ill. 189–217. p.). A szerző mindezt röviden, de jó érzékkel hidalja át, elsősorban a trianoni béke következtében fenekestül felforduló egyházmegye viszonyainak bemutatásával. A 250 plébániából mindössze 32 maradt Magyarország területén, az elcsatolt részeken is két utóállam osztozott, s nem volt egyszerű feladat a Temesvárról menekülni kénytelen Glattfelder Gyula püspök számára Szegeden a püspöki székhely újjászervezése sem. (59–60. p.) A 20. század eltérő színű és tartalmú tekintélyuralmi, illetve diktatórikus periódusai az egyházmegye számára a lassú stabilizáció elhúzódó korszakát jelentették, amikor – különböző okok miatt – nem kerülhetett sor a papság egyházmegyei tanácskozásának kezdeményezésére. Az 1989–90-es rendszerváltással azonban az egyház számára alapvetően új korszak kezdődött, amelyet a kilencvenes években sorozatban tartott hazai egyházmegyei zsinatok rendkívül tanulságosan dokumentálnak. Gyulay Endre püspöksége (1987–2006) a Kádár-rendszer végórát, illetve sokkal inkább a demokratikus átmenet időszakát ölelte fel, amelyet mintegy gyűjtőlencsébe foglalnak az 1995 júniusában tartott egyházmegyei zsinaton elhangzottak, illetve értelemszerűen az 1992-től datálható előkészítéssel és az utóhatásokkal foglalkozó dokumentumok. A sajátos történelmi időszakal illetve a helyi színódus majd másfél évszázados kimaradásával is magyarázható, hogy már a megvitandó témakörök kapcsán is lázas tervezés vette kezdetét, amely olykor például az előkészítő bizottságok munkáját jellemző kiforratlansággal, koncepcionális bizonytalansággal párosult. Mindez érthető: 1989 után nemcsak az állam és az egyház kapcsolatrendszere alakult át gyökeresen, hanem a politika egész légköre is, helyreálltak a diplomáciai kapcsolatok az Apostoli Szentszékkal, újra működni kezdtek a szerzetesrendek, az egyház közoktatási és egyéb intézmények működtetője lett, megszólaltak és felerősödtek a viták a papság közéleti szerepvállalásával, az egyházfinanszírozással stb., egyáltalán az egyház társadalmi pozíciókeresésével kapcsolatosan. Az alapos előkészítés nem bizonyult hiábavalónak, a Szeged melletti Domaszék-Zöldfáson található Katolikus Ifjúsági Központban 95 fő – köztük világiak – részvételével tartott zsinat szerteágazó, de szervezett napirendek szerint tanácskozhatott. A fő szervezőelvet a szentségekhez és a világiak lelkipásztorkodásba való bevonását illető kérdésekhez való viszony jelentették, de erre sokmindent fel lehetett fűzni az államszocializmus örökségével küzdő időszakban.

Zakar Péter forrásközlésének és feldolgozásának értékét különösen növeli, hogy történeti perspektívából szemlélte a több mint két évtizeddel ezelőtti, ugyanakkor számos vonatkozásban napjainkhoz kapcsolódó, „át-

hallásokkal” teljes színódust. (Az már a jelenkortörténeti nézőpont sajátossága, hogy némely esemény következményeinek megítélésekor saját személyes tapasztalatait is latba kellett vetnie, pl. 66. p. 244. sz. jegyz.) Ehhez képest is különös „mélyfúrásra” vállalkozott. Megörökítette az egyes témakörökkel kapcsolatos vitákat, amelyek például a család- vagy a cigánypasztorációval, a hitoktatással, a médiával vagy a liberalizmussal stb. összefüggésben fogalmazódtak meg a – forrásközlésben csak névbetűkkel megörökített – résztvevőkben. A nyilvánosságra hozott „zsinati könyv” mellett a különböző álláspontokat dokumentáló jegyzőkönyvek és a püspök levelezése jelentős forrásértékkel bír, az egyháztörténeti közelmúlt iránt érdeklődők számára valóban izgalmas olvasmányok. A szövegek többnyire az egyház helykeresésével, társadalmi pozícióinak újrafogalmazódásával, a vallásosság iránti korábbi, illetve újabb keletű közöny elleni küzdelemmel kapcsolatos aggodalmakat rögzítik. Önmagában az is kortörténeti jellegű, hogy a szerző – mintegy megragadva az 1990-es évek közepének sajátos technológiai viszonyait – forrásközlésében gyakran már számítógépes szövegszerkesztővel készült szövegeket rendezhetett sajtó alá, amelyeken azonban még a kutató tanulmányozhatta az utólagos, ezért forrásértékű javításokat, kihúzásokat és betoldásokat. (A végső szövegekbe be nem került mondatok publikálására pl. 211–212. p.) A tartalmas megbeszéléseket rögzítő bizottsági és plenáris tárgyalások jegyzőkönyveiben az egyes álláspontok kialakítását lehetővé tevő szavazások arányai is tanulmányozhatók.

Az első két színódus törzsanyagát a szerzőnek a temesvári püspöki levéltárban folytatott kutatásai alapozták meg, az 1995-ös színódus anyagához a szeged-csanádi egyházmegye levéltárában férhetett hozzá.

A kötetet a megszokott absztrakt-méreteknél alaposabb terjedelmes angol és német nyelvű tartalmi kivonatok, illusztrációs igényű képmelléklet (a színódusok „főszereplőinek” számító püspökök, egyházi személyek portréi, temesvári és szegedi egyházi épületek fotói), a levéltári forrásokat és a szakirodalmat összefoglaló irodalomjegyzék, valamint a tájékozódást segítő személy- és helynévmutató zárják.

(ism.: *Fazekas Csaba*)